

Tietoyhteiskunta identiteettiprojektina – demokraattinen kansalaisuus verkossa¹

TAPIO HÄYHTIÖ

ABSTRACT
Knowledge Society
as an Identity Project
– Democratic
Citizenship on the
Net

The article explores the concept of democratic citizenship as a manifested agency on the electronic Net in relation to the citizenship identities determined by knowledge society projects constructing electronic democracy practices. In this context the knowledge society projects are specified as the identity projects of the democratic citizenship, the subjects of societal discourse and the redefining of political environments in which the spaces of electronic action are constructed. The article shows that the citizenship as an agency on the computer-mediated communication networks, especially on the Internet, cannot be theoretically established from the point of view of the conceptions of democratic citizenship based on traditional collective identities. The reflective citizenship of the knowledge society, which is today characterized by political activity on the Net, is guided by subjective and situational judgement about the performative action according to which the subject decides to act.

Johdanto

Uuden tieto- ja viestintäteknologian kehitys sekä 1990-luvulla voimistunut globaali tietoyhteiskuntadiskurssi ovat vaikuttaneet siihen, että tietokonevälitteisen teknologian rooli määritellään yhä keskeisemmäksi länsimaisten liberaalidemokratioiden jälkimodernissa uudelleenmuotoutumisen prosessissa (ks. esim. Hoff ym. 2000a, 1; Bellamy 2000, 33; Bellamy ja Taylor 1998, 1–32; Mathews 1997, 51–52, 66). Tieteellisen ja hallinnollisen tietoyhteiskuntakeskustelun yhtenä piirteenä on ollut julkilausuttu pyrkimys demokratian kehittämiseksi sekä kansalaisuuden aseman ja roolin muokkaami-

seksi uuden teknologian mahdollistamin keinoin. Tietoyhteiskunnan tietokonevälitteisestä teknologiasta halutaan löytää ratkaisuja edustuksellisen demokratian kriisiytymiseen. (vrt. Malina 2003; Tsagaraousianou 1999; Hoff ym. 2000b.)

Tietoyhteiskunnan kehitykseen liittyy moninaisia käsityksiä kansalaisten roolista, mikä ilmenee esimerkiksi erilaisten demokratiamallien ja kansalaisuusikäsitusten artikuloitumisena tietoyhteiskuntahankkeiden käytännöissä. (ks. esim. Malina 2003; Tsagaraousianou 1999; Hoff ym. 2000b.) Tässä artikkelissa tarkastelen teoreettisesti demokraattista kansalaisuutta sähköisessä verkossa ilmenevänä toimijuutena. Metodologisena työkaluna käytän erilaisten elektronisten demokratiahankkeiden käytännöissä määritettyjä kansalaisuusidentiteettejä. Näiden tietoyhteiskuntahankkeiden identiteettidiskurssit nousevat esille erilaisina demokraatikäsitteellisinä strategioina, joita analysoin seuraavissa luvuissa syvemmin. Tarkoitukseni on pohtia tämän analyysin valossa, minkälaisia merkityksiä sähköisessä verkossa, erityisesti Interne-

¹ Artikkelista on esitetty ensimmäinen versio Tampereella järjestetyillä Politiikan tutkimuksen päivillä 15.–16.1.2004, Työryhmässä 7: *Demokratiateoriat ja poliittinen osallistuminen*. Kirjoittaja esittää kiitokset arvokkaista kommentaiteista Politiikka-lehden anonymille arvioitsijalle, päätoimittaja Maija Setälälle, Jarmo Rinteelle sekä Pertti Lappalaiselle.

tissä, poliittisesti toimivalle kansalaisuudelle voidaan antaa (vrt. Hoff ym. 2000a, 6).

Tutkimuksellinen pääväitteeni onkin, että jatkuvasti kehittyvä ja muuttuva tietokonevälitteinen kommunikaatio edellyttää myös politiikan ilmiötä analysoivalta tutkimukselta aiempaa tarkempaa paneutumista sähköisen verkkopolitiikan aineistoihin. Useat tieteelliset argumentoijat ovat kehitelleet optimistisia visioita tieto- ja viestintäteknologiasta, joka ”oikein käytettynä lääkkeenä” kykenee vaikuttamaan parantavasti monien havaitsemaan edustuksellisen demokratian kriisiin. Toisaalta monet skeptiset kriitikot ovat eri näkökulmiin vedoten kiistäneet uuden tieto- ja viestintäteknologian käyttöön liittyvät poliittiset vaikutukset ja/tai poliittisen toiminnan mahdollisuudet. Artikkelissa pyrin esittämään teoreettisen näkökulman, joka sijoittuu näiden kahden karrikoidun näkökulman välimaastoon sekä avaa teoreettista sähköisen poliittisen kansalaisosallistumisen perspektiiviä, joka erityisesti Internetin ja elektronisen demokratian tutkimuksessa on ollut esillä viime vuosikymmenestä lähtien, joskin hieman laihoin tuloksin. (vrt. McCaughey ja Ayers 2003, 1–14; Margolis ja Resnick 2000, 1–24; Meikle 2002, 1–6.)

Kirjoitukseni nojautuu tutkimuskirjallisuuteen ja sen pohjalta tehtyyn teoreettiseen tulkintaan, joka koostuu kolmesta toisiinsa liittyvästä teemasta. Ensinnäkin pyrin määrittelemään sen, miten erilaiset tietoyhteiskunnan elektronisen demokratian sovellushankkeet voidaan konstruktiiivisesti ymmärtää demokraattisen kansalaisuuden identiteetti- ja projekti- ja minkälaisia merkityksiä niistä voidaan lukea. Toiseksi, esitän kritiikkiä niin käytännön elektronisen demokratian sovellusten kuin myös teoreettisen tutkimuksen tekemistä poliittisen kansalaisosallistumisen ehtojen ja edellytysten arvioinnista. Kolmanneksi, esittelen poliittisen arvioinnin käsitteeseen tukeutuen reflektiivisen kansalaisuuden ideaa, jonka avulla pystytään perinteisiä demokratiateoreettisia näkökulmia uskottavammin selittämään kansalaistoimijoiden tietokonevälitteisen kommunikoinnin poliittisia toimintatyynejä.

Kansalaisuuden kokemus tieto- ja informaatioyhteiskunnassa

Tietoyhteiskunta ja informaatioyhteiskunta ovat ongelmallisia käsitteitä siitä syystä, että niitä käy-

tetään usein sisällöllisesti epä johdonmukaisesti niin arkikielessä kuin myös tieteellisessä kielenkäytössä (ks. esim. Webster 1995, 6–29; Karvonen 2000, 82; Anttiroiko ym. 2000, 24). Onkin huomattava, että suomen kielessä yleistynyt käsite ”tietoyhteiskunta” on vakiintunut korvaamaan englanninkielessä yleistyneen käsitteen ”information society²” ja se pitää sisällään myös hieman harvemmin käytetyn englanninkielisen ”knowledge society” termin (Karvonen 2000, 82; Anttiroiko ym. 2000, 24). Vaikka tässä artikkelissa käytän yhdenmukaisuuden vuoksi lähes vakiintunutta tietoyhteiskunta-käsitettä, edelleen olisi kuitenkin myös suomen kielessä perusteltua käyttää useammin ja tarkemmin informaatioyhteiskunta-käsitettä. Käsitteen huolellisempi käyttö on perusteltua jos sen vuoksi, että sillä voidaan viitata yhteiskuntamuotoon, jonka rakentumiseen, elämismailman ilmiöihin ja prosesseihin informaatio, informaatioteknologia ja uudet teknologiset viestintämuodot vaikuttavat erilaisilla yhteiskunnan ja kulttuurien tasoilla (vrt. Männistö 1997, 68–69; Anttiroiko ym. 2000, 24–25; ks. myös Castells 2000, 21; Karvonen 2000, 82).

Suomen kielessä informaatio- ja tietoyhteiskunta ovat muokkaantuneet ”aspektikäsitteiksi” eli ne viittaavat samaan asiaan eri näkökulmista. Informaatioyhteiskuntaan viitataan puhuttaessa viestintän ja informaation prosessoinnin fyysisestä ja teknisestä perustasta sekä syntaktiikasta eli informaation koodaamisesta. Tietoyhteiskunnan käsitettä käytetään kuvaamaan sen sijaan semanttisia merkien kantamia merkityksiä sekä informaation pragmaattisia toiminnan yhteyteen liittyviä motiiveja ja vaikutuksia. Keskeisimmin tietoyhteiskunnan käsite viittaa sosiaaliseen maailmaan eli siihen, miten tietoyhteiskunta vaikuttaa kulttuurisessa todellisuudessa ihmisten tietoisuuteen ja toimintaan. (Karvonen 2000, 89–108.)

Riippumatta tieto- ja informaatioyhteiskunta-käsitteiden oikeista semanttisista määritelmistä on selvää, että molempia käytetään arkisessa, julkisessa ja tieteellisessä kielenkäytössä viittaamaan yhteiskunnallisen teorian kuvaamaan rakenteeseen ja sen muutokseen, jossa ”tietoyhteiskunnan keskeiset sisäiset prosessit vaikuttavat kaikkeen ytimen ulkopuolella olevaan, ja tietoyhteiskunnan

² Kirjoittaessaan suomalaisesta tietoyhteiskunnasta Castells ja Himanen (2002) käyttävät kirjansa englanninkielisessä versiossa käsitettä ”information society”.

kehittyminen asettaa erilaisia haasteita, vaatimuksia ja muutospaineita yhteiskunnan muiden osien ja alueiden muuttumiselle” (Aro 1997, 31). Voidaankin sanoa, että tieto- ja informaatioyhteiskunta -käsitteistä on muodostunut aikaamme liittyviä iskusanan kaltaisia trendikäsitteitä, joihin jatkuvasti viitataan niin deskriptiivisessä kuin myös preskriptiivisessä mielessä (vrt. Karvonen 2000, 83).

Yhteiskunnallis-poliittisessa keskustelussa sekä yritysmaailmassa teknologisen kehityksen suhde yhteiskunnalliseen muutokseen nähdään lähes poikkeuksetta deterministisenä kausaalisuhteena eli yhteiskunnallisen kehityksen määrittellen tapahtuvan teknologian ehdoilla (ks. esim. Young 2003, 211–213; Eriksson ja Vehviläinen 1999, 8). Teknologisesta näkökulmasta katsottuna erilaiset yhteiskunnalliset toimijat luokitellaan usein yksinkertaistetusti joko ”teknologian kehittäjiksi”, ”käyttäjiksi” ja/tai ”kuluttajiksi” (Eriksson ja Vehviläinen 1999, 8; Häyrinen-Alestalo ja Pelkonen 2004, 187–191). Tämän kaltainen teknologian ja yhteiskunnan suhteen suppea käsitteellistäminen kykenee varsin tehokkaasti häivyttämään tietoyhteiskunnan subjektiivuuden, jonka toimissa ja käytännöissä teknologiset sovellukset saavat merkityksensä (vrt. Oksa ym. 2004, 212–214).

Manuel Castellsille tietoyhteiskunta merkitsee informaationaalista yhteiskuntamuotoa, jossa uuden informaatio- ja viestintäteknologian kehittymisen seurauksena informaation ja tiedon tuottamisesta, prosessoimisesta, välittämisestä ja lähettämisestä on muodostunut keskeinen tuotannontekijä ja valan lähde. (Castells 2000 17–21). Castellsin mukaan informaationaalisen yhteiskunnan rakenteen muotoutumiseen ja organisoitumiseen vaikuttavat inhimillisissä kehitysprosessissa muokkautuneiden ja historiallisesti määräytyneiden tuotanto- ja valtasuhteiden lisäksi erilaiset kokemukselliset suhteet. Castellsin määritelmän mukaan kokemus on toiminnan piirre, joka on subjektiivista ja subjektiin itseen palautuvaa. Se muotoutuu biologisten ja kulttuuristen identiteettien sekä sosiaalisen ja luonnollisen toimintaympäristön interaktiossa. Kokemuksen nähdään tällöin konstruoituvan päättämättömässä inhimillisten halujen ja tarpeiden täyttämisen tavoittelussa. (Castells 2000, 14–15.)

Erilaiset tietoyhteiskuntaprojektit pyrkivät vaikuttamaan kokemuksellisten identiteettien ja merkitysten syntymiseen (ks. Castells ja Himanen 2001, 127; Vehviläinen 2001, 13). Tietoyhteiskun-

nan kansalaisuudesta on muodostunut tietoyhteiskuntakeskustelussa termi, jota painotetaan teknologialähtöisen tietoyhteiskuntakeskustelun vastinparina. Ihmisille halutaan antaa mahdollisuus tulla käyttäjien ja kuluttajien sijasta/lisäksi osalliseksi tietoyhteiskunnasta. Tietoyhteiskunnan kansalaisuus syntyy tällöin käytännöissä ja erilaisissa verkostoituneissa yhteisöissä, mutta kansalaisuutta ei määritä teknologia vaan ihmisten omat kokemukselliset käytännöt ja merkityksellistämiset. Tietoyhteiskunnan kansalaisuuteen liittyy tällöin vahvasti osallisuuden mahdollistaminen, mikä tarkoittaa toiminnallisten kokemusmahdollisuuksien luomista yhteisöön kuulumiseksi. Tietoyhteiskunnan instituutioiden toimintakäytäntöjä pyritään tällöin kehittämään niin, että ne tukisivat ”kansalaisten aktiivista ja vastuullista toimijuutta” (Vehviläinen 2001, 13–14, 23; vrt. Hoff 2000, 24 ja Sassi 2002, 60–62, 70–71). Tietoyhteiskuntahankkeet määrittävät tässä kontekstissa demokraattisen kansalaisuuden identiteettiprojekteiksi ja yhteiskunnallisen puhumisen kohteiksi sekä toimintaympäristöiden määrittämiseksi, joissa konstruoidaan sähköisen toiminnan tiloja.

Tietoyhteiskunnan top-down- ja bottom-up-hankkeet

Hoff ym. (2000a) kutsuvat tietoyhteiskunnan teknologisia, demokratiaa ja kansalaisuutta kehittämään pyrkiviä, sovelluksia *poliittisiin käytäntöihin vaikuttaviksi teknologisiksi innovaatioiksi*³. Määritelmällä viitataan tietoyhteiskunnallistumiseen ja inhimilliseen toimintaan, joka vaikuttaa yhteiskunnallis-poliittisesti uutta teknologiaa suunnittelemalla, muokkaamalla ja hyväksikäyttämällä (vrt. esim. Cronberg 2001, 35). Yleistäen voidaankin todeta, että erilaiset tietoyhteiskuntahankkeet ovat osa paikallisia-alueellisia, kansallisia ja ylikansallisia poliittisia agendoja (ks. esim. Dearnley ja Feather 2001, 131–132; Castells ja Himanen 2001, 13–20; Eriksson ja Vehviläinen 1999, 9).

Bellamy ja Taylorin (1998, 6–7) mukaan eri tasojen julkishallinnot ovat tietoyhteiskunnan välikkappaleita, jotka sekä rakenteellisesti mahdollistavat että osallistuvat itse tietoyhteiskunnan rakennus- ja kehittämisprosesseihin. Mahdollistaminen viittaa tässä yhteydessä julkishallinnon asemaan

³ *Technologically mediated innovations in political practices.*

kumppanuussuhteiden luomisessa yhdessä korkean teknologiateollisuudenalojen kanssa. Julkishallinnon ymmärretään tällöin toimivan tietoyhteiskunnan infrastruktuurin, tuotteiden ja palvelujen kehityksen mahdollistavien taloudellisten ja lainsäädännöllisten puitteiden luojana. Julkishallinnon aktiivisella osallistumisella tietoyhteiskunnan kehitykseen tarkoitetaan puolestaan sellaisten ohjelmien ja säännösten laatimista, joiden avulla julkisin toimin pyritään vaikuttamaan erilaisten yhteiskunnallisten tavoitteiden saavuttamiseksi kuten digitaalisen kuilun poistamiseksi sekä julkisten palvelujen, kansalaisten aseman ja demokratian kehittämiseksi.

Dearnley ja Featherin mukaan (2001, 97–98) Euroopan unionin alueella harjoitetut tietoyhteiskuntapolitiikat⁴ ja -aloitteet ovat kehittyneet lähtökohtaisesti kahdesta eri näkökulmasta. Voidaan puhua *bottom-up*-aloitteista, jotka ovat saaneet alkunsa hallinnollisista kansallisista, alueellisista tai paikallisista aloitteista sekä *top-down*-suunnitelmista, jotka on laadittu EU-instituutioissa keskitettyjen neuvottelujen tuloksena. Dearnley ja Featherin yleistävä jaottelu on sikäli harhaanjohtava, että se ei sen tarkemmin huomioi tietoyhteiskuntaprojekteja, joiden tavoitteena on ollut kehittää paikallista ja tasa-arvoista tietoyhteiskuntaa kansalaislähtöisesti niin, että tietoverkot saisivat ”kokemuksellisen sijansa ihmisten oman elämän kokonaisuudessa” ja verkkoja kehitettäisiin paikallialueelliseen viitekehykseen ja tilanteisiin sopiviksi (ks. Vehviläinen 2001; vrt. Cronberg 1999, 220; Tuuva 2000, 38).

Tietoyhteiskuntakehitys on mahdollista ja tapahtuu ainoastaan tieto- ja viestintäteknologian muovaamana sekä julkishallinnon myötävaikutuksella. On kuitenkin huomattava, että tietoyhteiskunnan teknologian tulkinnat ja tuottamisen käytännöt nousevat erilaisista toimijuuden lähtökohdista, jotka voivat olla niin ”arkisia ja paikallisia mutta jäsenyivät samanaikaisesti jopa maailmanlaajuisissa yhteiskunnallisissa, kulttuurisissa ja tekstuaalisissa järjestyksissä”. Lisäksi on huomattava, että toimijoiden tulkinnat ovat intersubjektivisiä sekä kietoutuneita pluraalisesti yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin järjestyksiin (Eriksson ja Vehviläinen 1999, 11).

Kutsuisinkin tarkemmin tietoyhteiskunnan kansalaisyhteiskuntaan tukeutuvia *bottom-up*-hank-

keita sellaisiksi, jotka ottavat huomioon kansalaislähtöiset paikka- ja tilakokemukset. Osallisuuden käsite tietoverkoissa hahmottuu näin merkitsemään sosiaalisten tilojen konstruointia, joissa kansalaisena voidaan olla ja toimia yhdessä toisten kansalaisten kanssa. Tämä tarkoittaa myös tilan määrittymistä toimintamahdollisuuksia avaavaksi poliittisten suhteiden ja valtasuhteiden tilaksi, jossa toimiminen ja puhuminen yhdessä vaikuttavat kontingentisti uuden toiminnan syntymiseen. (vrt. Smith ja Smythe 2004, 276–278.) Tämän *bottom-up*-määritelmän avulla kyetään tarkemmin analysoimaan ja jaottelemaan teoreettisesti tietoyhteiskunnan elektronisen demokratian projekteja ja niiden sähköisesti toimivalle kansalaisuudelle antamia merkityksiä ja identiteettimääritelmiä. Vastaavasti elektronista demokratiaa soveltavat *top-down*-hankkeet määrittävät julkishallinnollisista motivaatioista ja lähtökohdista, jolloin hankkeen demokratiastrateginen rooli ja kansalaisuuden identifioiminen voidaan olettaa määrittävän merkittävästi eri tavoin.

Elektronisen demokratian ominaispiirteistä

Elektronisen demokratian kokeilut ja hankkeet ilmentävät demokratiateoreettisia ajattelumalleja ja ovat myös samanaikaisesti normatiivisia identiteettikonstruktioita yhteiskunnallisesta kansalaisosallistumisesta. Rosa Tsagarosianoun mukaan useimmat elektronisen demokratian kehityshankkeet⁵ ovat perusominaisuuksiltaan samankaltaisia. Ensinnäkin hankkeiden sisältöjä määrittelevät ja esittelevät yhteiskunnalliset toimijat, jotka niitä käynnistävät tai osallistuvat niihin. Näitä toimijoita motivoi yleinen tavoite yhteisön demokraattisen politiikan elvyttämisestä ja/tai vahvistamisesta. Toiseksi nykyiset elektronisen demokratian kokeilut toteutetaan kaikki samantapaisen tietokonevälitteisen verkkoinfrastruktuurin, pääosin käytännössä Internetin, välityksellä. Lisäksi voidaan todeta, että elektronisen demokratian kokeilut vaihtelevin painotuksin korostavat käytännön toteutuksessaan erilaisia sivistyksellisiä ”demokraattisia

⁵ Tunnettuja elektronisen demokratian projekteja on jo lukuisia, mutta voidaan mainita esim. Tampereen kaupungin *Osallistuminen*-portaali [www-dokumentti], EU:n komission *Have Your Say*-portaali [www-dokumentti], *eMinnesota*-portaali [www-dokumentti], *Scottish Executive Online* [www-dokumentti].

⁴ *Information society policies.*

laatutekijöitä”, kuten esim. julkisten palvelujen ja informaation tarjoamista, helpompia ja yksinkertaisimpia kontakteja viranomaisiin, toimivan julkisen tilan luomista ja ylläpitämistä, muodollisen poliittisen osallistumisen stimuloimista sekä kansalaisjärjestöjen toimintaa. (Tsagarousianou 1999, 194.)

Elektronisen demokratian sovellusten teoretoinnissa on esitetty useita erilaisia teoreettisia kategorioita (ks. esim. van Dijk (2000); Hagen 1997 [www-dokumentti]; Malina 2003). Yhtenä selitysvoimaisimmista voidaan kenties pitää edustuksellisen poliittisen hallinnan kriittisen tarkastelun sekä erilaiset teknologiasovellukset ja kansalaisuusidentiteetti-käsitykset yhdistävää kategoriaa. Elektronisen demokratian projektit luokitellaan tässä kategoriassa neljään erilaiseen demokratiamalliin, joita ovat a) kuluttajademokraattinen malli, b) demo-elitistinen malli, c) neo-republikaaninen malli ja d) kyberdemokraattinen malli. (Hoff ym. 2000a; Tops ym. 2000; Bellamy 2000). Tämän konstruktiivisen ajattelun tarkoitus on syventää elektronisen demokratian tutkimukseen liittyvää teoreettista demokratiakeskustelua, joka varsin usein tuntuu teoreettisesti jämähtävän kapea-alaiseen suoran ja edustuksellisen demokratian ”plusien ja miinusten” arvottamiseen. Neljän mallin avulla halutaankin hahmottaa, minkälaisia merkityksiä, demokraattisen hallinnan ongelmia ja sisällöllisiä vivahteita, erilaiset poliittisiin käytäntöihin vaikuttavat teknologiset innovaatiot, toisin sanoen elektronisen demokratian sovellukset, pitävät sisällään.

Hoff ym. (2000a, 6) mukaan mallit tuleekin ymmärtää diskursseina, käytäntöinä ja strategioina, jotka tuovat esille teknologisten innovaatioiden poliittis-demokraattisia rooleja. Kun demokratiamallit määritellään strategioiksi, voidaan havainnollistaa erilaisten yhteiskunnallisten toimijoiden ”hegemonista” kamppailua jonkin tietyn demokratiamallin puolesta. Mallien avulla halutaan rakentaa työkalu, jonka avulla voidaan arvioida, miten länsimaisissa liberaalidemokratioissa käytetään teknologisia innovaatioita erilaisissa poliittisissä käytännöissä sekä miten uusi tieto- ja viestintäteknologia vaikuttaa poliittisen kansalaisosallistumisen mahdollistumiseen. Luokittelun avulla pyritään toisin sanoen konstruktiivisesti määrittelemään, kuinka informaatio- ja kommunikaatioteknologian käyttösovellutukset muodostuvat vaihtelevin ja muuttavin tavoin osaksi länsimaisten po-

liittisten järjestelmien restrukturaatiota ja uudelleenmäärittelyä. (Hoff ym. 2000a; Tops ym. 2000; Bellamy 2000.).

Kuluttajademokraattinen ja demo-elitistinen malli elektronisen demokratian kontekstissa viittaavat niihin poliittisiin käytäntöihin vaikuttaviin teknologisiin innovaatioihin, jotka diskursiivisesti hyväksyvät ja asettuvat käytännöissään tukemaan perustuslaillisten demokratioiden instituutioita, vaaleja ja puolueita. Kuluttajademokraattiseen malliin pohjautuvan ajattelun mukaan yksilöille tulee voida tarjota yhä enemmän informaatiota ja valinnanmahdollisuuksia, jotta nämä voivat mahdollisimman osaavasti asioida viranomaisten kanssa (Bellamy 2000, 40–42). Mallin teoretisoima konsumerismi viittaa siis ensisijaisesti tietoyhteiskunnan ja elektronisen demokratian yhteen keskeiseen ominaisuuteen eli tehokkaiden sähköisten informaatiovirtojen ohjaamiseen kuluttajille, jotta näistä voi tulla parempia asiakkaita julkishallinnolle.

Konsumerismi tietoyhteiskunnassa viittaa myös kuluttajien mieltymysten sähköiseen varastointiin ja tehokkaaseen hyödyntämiseen hallinnon-kuluttajan välisissä vuorovaikutustilanteissa, mikä tarkoittaa sähköisten kontrolli- ja tiedonkeruumenettelmien jatkuvaa kehittämistä. (vrt. Ridell 2002, 154–158.) Kuluttajademokraattisissa käytännöissä sähköisesti välittyvällä informaatiolla ja tiedolla on merkittävä yhteiskuntaa legitimoiva rooli. Toisaalta myös muista tietoyhteiskunnan demokratia-käytäntöjä selittävästä teoreettisista malleista voidaan tulkita pyrkimys luoda helposti saatavilla olevasta informaatiosta ja tiedosta fragmentoituneen yhteiskunnan hallintoa ja päätöksentekoa legitimoiva tekijä.

Demo-elitistisen mallin artikuloituminen tietoyhteiskunnan poliittisissä käytännöissä saa lähtökohtaisesti muotonsa siitä, että ajattelutapa antaa merkittävän aseman asiantuntijarooleille sekä intressiryhmien kuulemiselle, jotta edustuksellisen päätöksenteon legitimiys voidaan varmistaa. Demo-eliittisen ajattelutavan mukaisia elektronisen demokratian ratkaisuja ovat edustukselliseen päätöksentekoon nivoutuvat laadulliset sovellukset, joita voivat olla erilaiset etä-äänestykset ja interaktiiviset keskustelut edustuksellisten poliitikkojen kanssa tai innovatiiviset kokeilut, joilla päätöksentekijöille voidaan antaa ”strategista ohjausta”, esimerkiksi erilaiset kansalaisjuryt, deliberatiiviset mielipidemittaukset tai kaupunkifoorumit.

Tietoyhteiskunnan teknologiaratkaisuihin vaikuttavana ajattelutapana demoelitismi ilmenee siis informaatio- ja kommunikaatiovirtojen vertikaalisia suhteita avaavina ja vahvistavina käytäntöinä äänestäjien ja edustajien, edustuksellisten instituutioiden ja julkishallinnon, julkishallinnon ja ulkopuolisten eliittien sekä eliittien ja muiden sidosryhmien välisissä suhteissa. (Bellamy 2000, 42–44.)

Neo-republikaanisella ajattelutavalla on yhtymäkohtansa demo-elitistisen mallin kanssa erityisesti siinä suhteessa, että se pitää tärkeänä kansalaisyhteiskunnan järjestöjen pluraalisuuden vahvistamista. Toisaalta neo-republikaaninen ajattelu on tunnettua organisaation kansalaisuuskesityksestään ja aktiivisesta kansalaisuudesta kansalaishyveenä. Tieteellisen elektronisen demokratian tarkastelun piirissä neo-republikaanista ajattelua voidaan ehkä pitää kaikkein tunnetuimpana ja yleisimpänä. Neo-republikaaninen elektronisen demokratian diskurssi on näkyvällä tavalla keskittynyt pohtimaan aktiivisen demokratian ideaalia, jossa poliittinen hallinta ohjautuu julkisen sfäärin proseduraalisten normien mukaisesti sekä kansalaisten toimiessa aktiivisesti poliittisissa prosesseissa tietoverkkojen muokkaamassa julkisessa sfäärissä. Neo-republikaaniseen ajatteluun kuuluu myös universaali vaatimus, että kaikkien kansalaisten tulee voida osallistua tietoyhteiskuntaan eli kaikilla tulee olla pääsy tietoverkkoihin. (Bellamy 2000, 44–47.)

Christine Bellamyn määrittelemä kyberdemokraattinen malli on esittelemistäni tietoyhteiskunnan poliittisia käytäntöjä selittävästä malleista ehkä mielenkiintoisin, vaikka itse sitä en malliksi kutsuisi. Pikemminkin sitä voi pitää ajattelutapana, johon liittyy erilaisia ja ristiriitaisiakin tulkintoja. Bellamyn kyberdemokraattinen malli perustuu yleiseen havaintoon nykyisestä sosiaalisen diversifikaation ja kulttuurisen muutoksen aikakaudesta sekä demokratioiden fragmentoitumisesta. Yhtenäistävät kansakunnan, yhteisön, intressin ja luokan käsitteet ovat jääneet taustalle kun muuttuvia, kilpailevia ja kontingenteja sosiaalisen ryhmämuodostuksen kategorioita selittää pätevämmän identiteetin käsite (Bellamy 2000, 47–50.)

Bellamyn mukaan kyberdemokraattinen määrittely havaitsee sähköiset tietoverkot merkittävinä välittäjinä poliittisille prosesseille, joissa identiteetit konstruoidaan. Tietoverkkoja ei kuitenkaan ainoastaan tarkastella identiteettien erojen liittymä-

pintojen valikoimien ja ominaisuuksien näkökulmasta. Bellamyn mukaan kyberdemokraattinen ajattelutapa nostaa esille poliittisen merkityksen, joka viestinnällä on identiteettien tunnistettavuuden ja jatkuvan uusintamisen näkökulmasta. Bellamyn kyberdemokraattinen määrittely on ensisijaisesti metodologinen vaatiessaan, että demokratia ei voi enää määritellä vakiintuneiden proseduraalisten normien ympärille. Kyberdemokraattinen malli analysoikin elektronisen kommunikaation rakenteiden ja muotojen sisältöjä, merkkejä ja merkityksiä. (Bellamy 2000, 47–50.)

Jens Hoffin mukaan (2000, 26) kuitenkin elektronisen demokratian malleja tulee tarkastella poliittisen hallinnan demokraattisten proseduraalisten normien viitekehityksessä. Hoffin näkemyksen mukaisia normeja ovat a) kansalaisten ja muiden poliittisten toimijoiden demokraattisten identiteettien kehittyminen, b) kansalaisten ja muiden toimijoiden poliittisessa toiminnassa vaadittavien taitojen ja kykyjen kehittyminen, c) poliittisten instituutioiden luotettavuuden kehittyminen, d) poliittisen järjestelmän kehittyminen, joka on kykenevä sopeutumaan muuttuviin vaatimuksiin ja toimintaympäristöihin. Suhteessa elektronisen demokratian nelijakoiseen mallintamiseen eri proseduraaliset normit ovat Hoffin ajatuksia seuraten hallitsevia riippuen mallien kuvaamista reaaliaimailmassa toteutettavista poliittisistä käytännöistä. Demokraattisen kansalaisuusidentiteetin vahvistaminen on Hoffin tulkinnassa läsnä kaikissa elektronisen demokratian malleissa, tosin hallitsevana normina ainoastaan neo-republikaanisissa ja kyberdemokraattisissa käytännöissä.

Tämä esittelemäni elektronisen demokratian käytäntöjen nelijakoinen mallintaminen painottaa kaikessa moninaisuudessaan pääosin osallistuvan demokratiateorian traditioon liittyviä institutionaalisia ratkaisuja, joita ovat esimerkiksi edustukselliseen demokratiaan jo sisältyvien suoran vaikuttamisen mahdollisuuksien lisääminen, edustuksellisen demokratian rinnalle luotavat uudet päätöksentekokoneistot ja asiakasdemokratian kehittäminen eli kansalaisten mahdollisuus vaikuttaa niihin julkisen sektorin palveluihin, jotka kohdistuvat suoraan heihin itseensä (ks. esim. Berndtson 1992, 200–201). Elektronisen demokratian tarkastelussa on käytetty myös laajemmin modernia osallistuvan demokratiateorian traditiota, jonka osana erityisesti painoarvoa ovat saaneet teoreettiset käsitykset deliberatiivisesta demokratiasta ja teledemokra-

tiasta. Myös sosiaalisen pääoman teoriaa on arvioitu tiivistä suhteessa verkkodemokraattisiin tarkasteluihin. Näiden teorioiden näkökulmasta on tarkasteltu ehkä elektronisen demokratian kahta suurinta lupaus eli tietoverkkojen mahdollistamaa avointa diskursiivista keskustelua ja vuorovaikutusta sekä kansalaisten vaivatonta pääsyä käskiksi julkiseen informaatioon.

Lewis Friedlandin mukaan elektronisessa toimintaympäristössä kansalaisten osallistumisen motiiveja ei voida selittää diskursiivisuutta painottavilla demokrateorioilla. Diskursiivista demokraattista keskustelua ei synny virtuaalisissa online-verkkotiloissa ellei yhteisöllä ole sosiaalisen pääoman muodostamaa infrastruktuuria eli yhteisöllistä luottamusta nostattavia vastavuoroisuuden normeja ja kansalaisten muodostamia sosiaalisia verkostoja. (Friedland 1996, 189.) Mielestäni kuitenkin teoriat osallistuvasta demokratiasta, deliberatiivisesta demokratiasta ja teledemokratiasta eivät ole ainoastaan sisällöllisiä määritelmiä diskursiivisesta puheesta vaan ovat myös käsitteellisiä ajatusmalleja sosiaalisen pääoman infrastruktuurista. Näissä ajatusmalleissa yhteneväisesti sosiaalisen pääoma-teorian kanssa pyritään siihen, että poliittisessa keskustelussa ihmiset ovat yhteisöllisesti motivoituneita käymään sivistynyttä ja järkevää deliberaatiota.

Modernin osallistuvan demokrateorian näkökulmissa painotetaan informaatio- ja tietoresursien jakamista julkisen poliittisen keskustelun aineistoksi, jotta kansalaiset voisivat esittää luottamusta herättäviä argumentaatioita näkökulmiensa tueksi. Luottamusta edistävillä suhteilla pyritään luomaan demokraattisiin yhteisöihin tehokkaita yhteistyöhön perustuvia toimintamalleja, joissa kunnioitetaan solidaarisuutta ja älyllistä deliberaatiota. Poliittisesti hallitun yhteisön kulmakiveksi esitetään näin moraalista sitoutumista ja legitimaation myöntämistä enemmistön hyväksymille järkeville, loogisille ja jonkinlaiseen tietoon pohjautuille poliittisille perusteluille. Tämän kaltaisten perustelujen etsimisellä ja edellyttämisellä pyritään poistamaan yhteiskunnallista epävarmuutta, sillä poliittisen deliberaation järkevyydellä ja tietojen esittämisellä tavoitellaan mahdollisimman varmoja ja oikeita poliittisia ratkaisuja. (Häyhtiö 2003.)

Järkevällä poliittisella keskustelulla on ensisijaisesti tavoitteena yhteisöllinen toimintatapa. Yhteistyö on poliittisesti helpompaa tilanteissa, jois-

sa yhteisölliset arvot ovat yleisesti hyväksytyjä ja yksilölliset intressit on jätetty taka-alalle. Legitiimaatiota poliittiselle päätökselle etsitään demokraattisen yhteisöllisyyden ja yksimielisyyden vallitessa informatiivisista ja tietoon pohjautuvista argumenteista, joiden esittämiseen yhteisöllisessä politiikassa voidaan keskittyä, kun poliittista keskustelua eivät häiritse yksilölliset intressit. Tämän kaltaista yhteisöllisyyden politiikkaa mielestäni pyrkivät edistämään elektroniseen demokratioon liittyvät yleiset teoreettiset määritelmät osallistuvasta demokratiasta, deliberatiivisesta demokratiasta ja teledemokratiasta, jotka toisin sanoen esittävät toivottavan yhteiskunnallisen toimintamallin sosiaalisen pääoman kerryttämiseksi demokraattisessa yhteisössä. (Häyhtiö 2003.)

Kansalaisten muutoshakuinen verkko-politiikointi yhteisöllisen politiikan diskurssin haastajana

Yhteisöllisen politiikan elektronisen demokratian diskurssit ovat tavallisesti läsnä niin *top-down*-tietoyhteiskuntaprojektien kuin myös usein *bottom-up*-projektien tieteellisten arviointien artikuloineissa, jolloin myös usein päädytään arvioimaan projektien epäonnistumisia deliberatiivisuuskriteerien näkökulmasta (ks. esim. Wilhelm 2000; Hill ja Hughes 1998, Pietilä 2002). Elektronisen demokratian tutkimuksessa tulisikin kiinnittää huomio siihen, että osallistuva deliberatiivinen teledemokrateoria on väärällä tavalla konstruoinut ja ymmärtänyt vapaan ja avoimen sähköisen poliittisen keskustelun toiminnan luonteen, joka näiden teorioiden mukaan tulisi olla ”järkevää” ja erimielisyydet poistavaa keskustelua (ks. esim. Schalken 2000, 168; Meikle 2002, 34–37, 55–58). Poliitiikan ominaisluonteeseen kuuluu kuitenkin tavallisesti enemmän tai vähemmän jyrkät erimielisyydet poliittisista kysymyksistä, ja järkevä, tietoon pohjautuva argumentointi, ei ole keino, joka pystyisi poistamaan politiikan peruselementin eli konfliktin (vrt. Rättilä 1999, 54–57). Osallistuvan demokrateorian traditio ei ole myöskään kyennyt sen tarkemmin huomioimaan, että ihmisten poliittisen toiminnan aktiivisuus on lähtöisin enemmän tai vähemmän tahdosta ja pyrkimyksestä jotakin päämäärää kohti. Tämän kaltainen aktiivisuus ei ole peräisin mitenkään tietämyksestä tai tiedosta, eikä mikään tieto kykene opettamaan niitä päämääriä, joihin tulee pyrkiä. Tiedon tehtävänä on se, että ih-

minen voi käyttää sitä hyväkseen päästäkseen tavoittelemansa päämäärään (Ross 1951, 208).

Kansalaislähtöistä politikointia sähköisissä tiloissa onkin keskeistä havainnoida näkökulmasta, joka arvioi tietokonevälitteisten verkkojen poliittista hyödyntämistä. Kansalaisten sähköinen poliittisesti toimiminen kyetään näin ymmärtämään toiminnaksi, joka pyrkii vähintään jollakin tavoin vaikuttamaan poliittisiin muutosprosesseihin tai -aloitteisiin reaalisessa elämässä⁶. Sähköisen online-politikoinnin teknisiä keinoja voivat olla lukuisat sovellukset niin verkon ominaisuuksia hyödyntävistä erilaisista graafisista esityksistä ja multimedia esityksistä aina tekstiperustaisiin sovelluksiin, kuten sähköposti. (ks. Meikle 2002, 4.)

Muutoshakuinen kansalaisten verkkopolitikointi poikkeaa olennaisesti tiedon keruuseen ja konsultatiiviseen vuorovaikutteisuuteen perustuvista poliittisista käytännöistä, sillä sen toimimisen muotoja ja sisältöjä määrittävät *poliittisen* yhdessä tekeminen uusissa avoimissa kiistelystä ja toiminnan tiloissa. Verkon mahdollistama poliittinen vuorovaikutteisuus ei tarkoita kansalaisnäkökulmasta pelkästään median kuluttamista usein tavoin, jossa vuorovaikutteisuus perustuu ennalta ohjattuihin ja strukturoituihin toimintaympäristöihin. Kansalaisten muutoshakuisessa verkkopolitikoinnista onkin kyse jatkuvasti keskeneräiseksi luonnehdittavasta toiminnasta, jossa kansalaisryhmät muokkaavat sähköisiä verkkotiedotusvälineitä ja niiden sisältöjä haluamansa kaltaisiksi. Verkkopolitikointi kietoutuu ongelmanmäärittelyiden, toiminta- ja ratkaisuehdotusten sekä toimijoiden esiintymistapojen ympärille. Kiteytetysti tämä näyttäisi tarkoittavan, että poliittinen vuorovaikutteisuus verkossa edellyttää kansalaisten toimimiselta viestinnällisiä esiintymisasiakkeja, jotka ovat politiikan prosessuaalisuuden vuoksi samanaikaisesti viimeistelemättömiä ja muuttuviin tilanteisiin mukautuvia, mutta uutta luovia ja konfliktoivia avauksia tekeviä omaperäisiä ainutkertaisia toimia. (Meikle 2002, 29–33; vrt. Lappalainen 2002, 192–195.)

Kun kansalaisten verkkopolitikoinnin edellytykset ja mahdollisuudet havaitaan edellä mainitun tavoin kontekstuaalisiksi, voidaan varsin helposti korostaa kriittistä suhtautumista osallistuvan demokratiateorian traditioon nojautuvaan verkko-

osallistumisen konsensuaalisiin malli- ja prosessikuvauksiin. Ensinnäkin on huomautettava, että optimistiset verkkodemokratiakäsitykset pitävät sisällään modernistisen konnotaation demokraattisesti paremmasta yhteisöstä, joka voitaisiin teknologisen kehityksen myötä toteuttaa (Meikle 2002, 39.) Demokratian idea tällä tavoin ajateltuna halutaan palauttaa enemmän tai vähemmän järjestelmäkeseiseen ”osallistumisen muottiin”, mikä ei kuitenkaan ole mahdollista, mikäli demokratian määrittelyyn ymmärretään lähtökohtaisesti vaikuttavan monitasoiset ja moninaiset prosessit, joita jälkimodernissa poliittisessa toimintaympäristössä eletään ”tilkkutäkkimäisesti” erilaisissa politiikan tekemisen käytännöissä (Peltonen 2002, 170).

Toiseksi, verkkodemokraattisia ajatuksia on kritisoitava myös siitä lähtökohdasta, että sähköisten tietoverkkojen hybridimäisyyden ja mikro-poliittisten toimintatapojen⁷ vuoksi poliittinen osallistuminen verkossa voi jäädä helposti mikroskooppiseksi julkisuudeksi, jolloin yksilön toiminnan merkityksellisyys saattaa jäädä hyvin mitättömäksi (Meikle 2002, 56, vrt. Margolis ja Resnick 2000, 18–19). Vaikka mikro-poliittiset verkkopolitiikan muoto-sisällöt voidaan määritellä tärkeiksi emansipatorisiksi ilmiöiksi (Lappalainen 2002, 192–193), niin verkossa tapahtuva kansalaistoiminta voi ilmetä myös tilanteissa ja tiloissa, joissa toimiminen kontekstinsa vuoksi on lähinnä ”puuhastelua”, jolta puuttuu politiikan tekemisen konfliktuaalinen intensiteetti (ks. Meikle 2002, 56–58).

Kolmanneksi, verkkoaineistoja analysoitaessa voidaan myös huomata, että tietoverkkojen poliittiset hyödyntämistavat ovat yhä moninaisempia ja intensiivisempiä ja esimerkiksi Internetiä ei voida enää ainoastaan määritellä poliittisen online-keskustelun tilaksi. Pikemminkin on painotettava, että yhä enenevässä määrin Internetissä toimimalla ja välineellisesti sitä hyödyntäen pyritään vaikuttamaan julkiseen mielipiteeseen, poliittisiin toimeenpano-ohjelmiin sekä yksityiskohtaisemmin edistämään poliittisten toimijoiden tavoitteita. (Margolis ja Resnick 2000, 21.) Voidaankin sanoa, että Internetiin on muodostunut laajalti poliittiseksi määriteltävissä olevia sähköisiä aineistoja, mutta on kyseenalaista vetää johtopäätöksiä näiden aineistojen pohjalta Internetin yhteiskuntaa yksiselitteisesti demokratisoivasta vaikutuksesta.

⁶ *Offline world.*

⁷ Kuten esim. sähköiset yhteydenotot ja chat-keskustelut poliittisten päätöksentekijöiden kanssa.

Reaalisen poliittisen toimintaympäristön tapaan myös sähköinen politiikan tekeminen on sidoksissa toimijoiden välittömästi tai välillisesti, median ja/tai tietokonevälitteisten tietoverkkojen välityksellä, koettuun elämismaailmaan, jossa poliittiset ongelmat nimetään ja ratkaisuehdotukset määritellään sekä esitetään yleisöä vakuuttamaan pyrkien (ks. Margolis ja Resnick 2000, 9–10, 14–24). Toisaalta on kuitenkin huomattava, että tietoverkoissa kansalaistoimijuus ja politiikka voivat esiintyä ei-alueellisissa tiloissa⁸ eli poliittisen toimijuuden ja kansalaisuuden kokemukset saattavat syntyä tietokonevälitteisissä verkoissa mitä erilaisimmissa paikoissa ja tiloissa riippumatta alueellisesti määritellyistä paikallisista, kansallisista tai kansainvälisistä rajoista (Smith ja Smythe 2004, 276–277). Tärkeää onkin huomata, että tietokonevälitteiset viestintäverkot ovat tuoneet pelitilan laajennuksen poliittiselle toiminnalle sekä vaikuttaneet poliittisten toimintatyylien kirjoon ja variaatioihin. Virtuaali-poliittiset areenat eivät voi tietenkään korvata reaalisen elämismaailman poliittisiä kohtauspaikkoja ja foorumeita, mutta mitä ilmeisimmin uusi tietokonevälitteinen kommunikaatio on vaikuttanut poliittisen kontingenssin voimistumiseen, sillä uudet poliittiset tilanteet ja koalitiot muotoutuvat entistä nopeammin. (ks. Margolis ja Resnick 2000, 9–10, 14–24; Lappalainen 2002, 195.)

Kansalaisuusidentiteetti toimijuutena tietoyhteiskunnassa

Tops ym. (2000) on luokitellut länsimaisen tietoyhteiskunnan kansalaisuusidentiteetit suhteessa elektronisen demokratian poliittisiin käytäntöihin. Luokittelussa korostuvat ne kansalaisuusikäsitteet, joita kulloisissakin elektronisen demokratian käytännöissä pyritään toteuttamaan. Kuluttajademokraattisiin käytäntöihin liittyvä (neo)liberaalisuus ei juurikaan huomioi kansalaisuusidentiteettien konstruointia toiminnalliseksi hyveeksi vaan näissä elektronisen demokratian käytännöissä painotus on kansalaisen valinnanvapauden ja oikeuksien turvaamisessa (Hoff 2000, 21). Kuluttajademokraattisissa käytännöissä paradoksaalista on erityisesti se, että ihmisten päämäärien ja preferenssien määrittäminen itsenäisesti muodostetuiksi suhteessa muihin ihmisiin on johtanut entistä tehokkaampien kansalaisten/kuluttajien hallinnollis-

ten tiedonkeruumenetelmien kehittymiseen ja oikeuttamiseen.

Demo-elitistisissä elektronisen demokratian käytännöissä kansalaisuusikäsite ilmenee liberaali-pluralistisena, jossa yksilön oikeutta valinnanvapauteen täydentää tämän kansalais- ja poliittiset oikeudet, jotka mahdollistavat vertikaaliset ja tehokkaat osallistumissuhteet päätöksentekijöihin. Neo-republikaanisissa verkkodemokratian käytännöissä puolestaan republikaaninen ja sosiaalidemokraattinen kansalaisuusidentiteetin toimijuus merkitsee deliberatiivista ja aktiivista osallistumista julkisesti poliittisen yhteisön päätöksentekoon (Tops ym. 2000; Hoff 2000, 20–21).

Kyberdemokraattisissa yhteisöissä kansalaisuusidentiteetin teoretisoiminen määrittyy kaksijaakoisesti niin kommunitarisista kuin myös radikaalidemokraattisista lähtökohdista käsin (Tops ym. 2000). Kommunitaristinen kansalaisuusikäsite tiivistyy yhteisön merkitykseen yksilön persoonallisen identiteetin, intressien ja itseymmärryksen mahdollistajana. Kommunitarisuuteen liittyvät käsitteet viittaavat ruohonjuuritason yhteisöihin, minkä johdosta elektronisen demokratian aineistoissa tarkastelun painotus on niin sanottujen samanmielisten virtuaalisten yhteisöllisyyksien havainnoissa. Radikaalidemokraattinen kansalaisuusidentiteetti Topps ym. (2000) käsitteistössä konkretisoituu itse-organisoituvien nettiyhteisöjen kuvauksiksi, joissa kansalaisuus artikuloituu toiminnallisena periaatteena, joka vaikuttaa erilaisiin sosiaalisen toimijan subjektiivisiin positioihin ja samanaikaisesti sallii erityislojaalisuuksien pluraalisuuden ja kunnioittaa individuaalista vapautta (Mouffe 1991, 79, viittaus Hoff 2000, 22).

Tämä elektronisen demokratian nelijakoinen kansalaisuusidentiteettien tarkastelu antaa mielenkiintoisen heuristisen tavan tarkastella verkossa esiintyviä aineistoja. Radikaalidemokraattista käsitystä lukuun ottamatta näkisin kuitenkin, että verkon demokraattista kansalaisuutta on puutteellista tarkastella demokratiateoreettisen, hallinnollista normatiivisuutta implikoivan, viitekehyksen läpi. Tarkastelemassani elektronisen demokratian nelijakoisessa tarkastelussa pyritään esittämään poliittisiin käytäntöihin vaikuttavat teknologiset innovaatiot institutionalisoitumisen prosesseina (ks. Hoff 2000, 19), joihin kansalaiset voivat konformistisesti identifioitua ja inklusoitua. Poliittinen osallisuus, toisin sanoen inklusiivisuus, tässä elektronisen demokratian käytäntöjen institutiona-

⁸ *Nonareal spaces.*

lisoimisen prosesseissa joutuu tällöin normatiivisen poliittisen toiminnan muotojen määrittelyn kohteeksi.

Tämän kaltainen elektronisen demokratian mallien *top-down*-määrittely kansalaisten poliittisesti toimimisen osalta on ongelmallinen, sillä tietoverkoissa ja niiden rakenteistamissa tiloissa poliittinen toiminta irtautuu varsin helposti konformistisista toimintalinjoista ja kansalaiset asettuvat politiikan näyttämölle vaihtoehtoisin toimintavoin (Häyhtiö 2003). Tietoverkoissa ja elektronisen demokratian käytännössä ilmenevä kansalaisosallistuminen paljastaa normatiivisen demokratiateorian kansalaisuusidentiteetin/-identiteettien abstraktisuuden arvioitaessa niitä suhteessa itse toiminnan saamiin muosisältöihin eli toimintatyyleihin. Demokratiateoreettisesta näkökulmasta kansalaisuuden abstrakti identiteetti varmistaakin ainoastaan systeemisen integraation toimivuuden, mutta sosiaaliseen integraatioon kansalaisuuden identiteetti ei varsinaisesti kykene vaikuttamaan (ks. Crossley 1996, 159.)

Poliittisesti osallistuva kansalainen on tietoverkoissa, esimerkiksi Internetissä, määriteltävä ensisijaisesti toimijaksi ja subjektiksi, joka reflektiivisesti käyttää tietoverkkoja poliittisesti toimimisen välineenä. Tietoverkkojen puiteistamissa sähköisissä tiloissa tapahtuvia poliittisia akteja ja keskusteluja voidaan siis ensisijaisesti luonnehtia puhujien/toimijoiden subjektiivisiksi performatioiksi, joissa läsnä on tietenkin aina myös yleisö. Akteja ja keskusteluja eivät kykene määrittämään konformoivan järkevän ja tiedollisen keskustelutyylin vaatimukset vaan niitä määrittävät subjektiivinen tilannekohtainen arviointi siitä tyylistä ja tavasta, jonka mukaisesti toimija esityksensä muotoilee. Hannah Arendt kutsuu tilannekohtaista poliittista toimintaa esittäväksi taiteeksi, jolla hän viittaa politiikoinniseen toimintana, jolla on oma itsenäinen olemassaolonsa tekemisen tuotteena. Poliittiseen toimintaan ohjaavat periaatteet saavat muotonsa vasta varsinaisessa performatiivisessa toiminnassa (Arendt 1987, 152–153). Poliittinen toiminta on siis aina osaltaan ymmärrettävä tilannekohtaisena performatiiona, jossa poliittiset arvioinnit eli arvostelmat konkretisoituvat nykyisyyden tilanteessa.

Poliittinen arviointi määritellään tästä performatiivisuuden näkökulmasta tietynlaiseksi toimintatyyppiä, jossa poliittinen toimija arvioi jotakin tilannetta. Kari Palosen mukaan teoretisoitaessa po-

liittisen arvioinnin käsitettä, on huomattava, että poliittinen toiminta itsessään perustuu kontingenttisissä tilanteissa toimimisen kriteereille. Hän jakaa politiikan, temporaalisuuteen perustuen, politiisoinnin (politicization) ja politikoinnin (politicizing) verbaalisiin muotoihin, koska ymmärrettävässä politiikka toiminnaksi politisointi ja politikointi nousevat esille primäärisinä performatiivisina operaatioina.

Poliittisessa arvioinnissa tärkeimmäksi painopisteeksi esille nousee politisoitien tekeminen, joka tarkoittaa uusien kontingenttien ulottuvuuksien avaamista politikoinnille. Nykyisyyden politikointi on erottamattomana osana politisoitua mahdollisuuden horisonttia. Hallitusmuodon (polity) vahvistama poliittinen toimintaympäristö jättää ja sulkee pois joitakin mahdollisia politisoitien muotoja ja estää joidenkin politisoitien tulemista yleisesti hyväksytyiksi toimintamuodoiksi. Poliittinen arviointi käsitteenä ylittää siis hallitusmuodon mukautuneen ja ei-mukautuneen poliittisen toimintaympäristön rajatilan ja yhdistää niihin liittyvät politisoinnit menneisyyden ja tulevaisuuden aspekteihin. Poliittiset arvioinnit, jotka liittyvät hallitusmuodon ei-mukautuneeseen toimintaympäristöön, ovat performatiivisille toimijoille vaikeita, koska yleisesti hyväksytyyn poliittisen toimintaympäristön muodostamia rajoituksia pidetään myös politikoinnin yleisinä rajoituksina (Palonen 1998, 8–9).

Palosen mukaan politikointi kuitenkin pitää sisällään transsendenssin ominaisuuden, joka johtuu siitä, että se tapahtuu nykyisyyden laajennetussa hetkessä, jossa ennalta määrätyt muodollisuudet eivät päde. Transsendenttisuutensa vuoksi politikoinninen erottuu aina joksikin aikaa konformistisista toimintamuodoista. Politikoinnin hetkellinen erottautuminen saa aikaiseksi mahdollisuuden vaihtoehtoisten poliittisten toimintatapojen kehittymiseen (Palonen 1998, 10). Poliittinen arviointi voi saada tällä tavoin vallitsevaa hegemoniaa kriittisesti tarkastelevan reflektiivisen muodon ja poliittisten arvostelmien synnyn, joiden diskurssit eivät ole määräytyneet esim. rationaalisen politiikan edellyttämiksi muodoiksi (ks. Forti 1998, 27–28).

Poliittinen arviointi ei siis ole pelkästään niin sanottua katsojan näkökulmasta tapahtuvaa arviointia vaan tähän toimintaan liittyy aina itsearviointin aspekti, joka tarkoittaa sitä, että toimija arvioi omaa asemaansa suhteessa poliittiseen toimintatapaan ja toimivien poliittikkojen politikoin-

tiin (Palonen 1998, 10). Tämä näkökulma tuo esille, että kansalaiset voivat itsearvioinnin näkökulmasta tehdä poliittisia arvostelmia, jotka eivät välttämättä aina myötäile konformistisia toimintalinjoja, ja poliittisten arvostelmien tekeminen ei edellytä konkreettista poliittista osallistumista. Suhteessa esimerkiksi Internet-kansalaisfoorumien keskusteluihin ja sähköisiin verkkosivuihin poliittisen toiminnan temporaalisuus merkitsee kuitenkin sitä, että tämän kaltaisten tilojen välityksellä kansalaisilla on entisestä helpottunut mahdollisuus julkistaa omia poliittisia arvostelmiaan. Näiden arvostelmien ei sähköisessä verkkoympäristössä tarvitse mukautua ennalta määriteltyihin toimintatavoihin, vaan ne omalla vaihtoehdoisella performanssiollaan voivat saada huomiota ja tilaa politiikan pelikentällä, jonne ei Internetin sähköisten tilojen ja areenoiden välityksellä ole vaikeata päästä.

Ihmisten poliittinen arvioiminen edellyttää tietynlaista *sensus communista* eli yhteismieltä, joka ei kuitenkaan tarkoita ihmisten hyvän poliittisen yhteisön tavoittelusta syntyvää sosiaaliikykyä. Yhteismielellä tarkoitetaan poliittisen arvioinnin eräänlaista esitilaa, joka ilmenee kahtena samanlaisesti esiintyvänä ehtona: viestimisen eli kielen mahdollisuutena ja yleisenä jakamisen mahdollisuutena (Forti 1998, 21). Poliittinen arviointi määrittäyty ja ilmenee tämän esioletuksen perusteella käytännössä rationaalisuutena ja kommunikatiivisen toiminnan ja ymmärryksen muotona, joka mahdollistaa poliittisten tapahtumien subjektiivisen merkityksellistämisen ilman, että tapahtumiin on löydettävä jokin lopullinen merkitys (Forti 1998, 29).

Praktista rationaalisuutta ei voida ymmärtää järjen toimintana, joka käyttää tietoa välineenä vaan praktisuus tulee ymmärtää ajattelemisena, joka valmistaa merkityksiä ja tarinoita, joista mielen, haluamisen ja arviointien toiminnot ovat riippuvaisia. Mielen, haluamisen ja arviointien toiminnot ovat olennaisia elementtejä pyrittäessä ymmärtää poliittista toimintaa. Tietoa välineenä käyttävä ihmisjärki pyrkii aina johonkin tiettyyn päämäärään ja saavuttamaan totuuden eli järjen prosessi synnyttää tietoa, jota poliittinen arviointi ei tavoittele. (Kotkavirta 1998, 117.)

Ajattelu ei puolestaan ole ominaisuuksiltaan instrumentaalinen tai päämääräorientoitunut eivätkä sitä säätele jotkin määrätyt menetelmät tai säännökset vaan ajattelu koostuu ajatuksista, joista saavat alkunsa uudet ajatukset. Poliittista ajattelua ja arviointia ei voida suorittaa samalla tavoin yksilöllisesti

kuin kognitiivisesti järjelle. Poliittiset arvioinnit pyrkivät merkityksellisiin väitteisiin ja vakuuttamisiin toiminta- ja tilannesidonnaisesti ja näiden arviointien pätevyys saa varsin erityisen ja spesifin luonteen eli niitä ei voida pitää universaaleina. Tilanteiden ymmärtäminen ja tulkitseminen ovat arviointien tavoitteita eivät universaalit totuudet. Poliitikasta tulee näin ymmärrettynä tulkintojen, merkityksien, arvojen, normien, hyvän ja pahan, oikean ja väärän jaettuina näkemyksiä, jotka mahdollistavat yleisen deliberation ja toiminnan. Poliittinen toimintaympäristö on tästä näkökulmasta ymmärrettävä ennustamattomaksi ja pluraaliseksi kentäksi, jonka esitilana kuin myös tuloksena on jonkinlainen yhteismieli maailman ilmenemismuodoista. (Kotkavirta 1998, 117–119).

Poliittisesti toimiva ja arvioiminen eivät ole sama asia, vaikka politiikassa niitä ei voida erottaa toisistaan eli poliittisesti toimiva edellyttää poliittista arviointia ja päinvastoin. Poliittisesti toimiva ja arvioiminen eivät voi aina tapahtua samanaikaisesti, johtuen poliittisen arvioinnin retrospektiivisestä luonteesta ja toisaalta toimimiseen vaikuttavista *ad hoc*-tekijöistä. Toisaalta ilman retrospektiivisiä arvioita yksittäiset poliittiset toiminnot jäisivät merkityksettömiksi tapahtumiksi. Arvioimisen ja toimimisen erottamattomuus tulee esille tehtäessä arvioita tulevaisuuden tapahtumista, joiden potentiaalisia kontingenttisia käänteitä poliittiset toimijat joutuvat ennakoimaan ilman retrospektiivisyyden mahdollistamaa kokonaisuuden hahmottamista. Menneisyyden reflektiivinen arvioiminen antaa kuitenkin poliittiselle toimijalle kapasiteettia arvioida tulevaisuutta ja ymmärtää sen ennustamattomuus. (Parvikkola 1998, 49–50.) Ajattelemisen on ainoa keino poliittiselle toimijalle suunnata toimintaansa tulevaisuudessa mahdollisesti tapahtuviin tilanteisiin.

Poliittisen arvioimisen käsite tästä arendtilaisesta aikaulottuvuuksien näkökulmasta tuo esille poliittisen toiminnan kontingenttisuuden ja ennustamattomuuden ominaispiirteet. Käsitteen kuvaama poliittinen toimintaympäristö ei anna sijaa tiedon käyttämiselle instrumentaalisesti tai päämääräorientoituneesti, koska tiedon käyttäminen ei voi saada politisoiduissa asioissa sitä roolia, joka sillä on esim. rationaalisessa luonnontieteellisessä tarkastelussa. Lisäksi liitettäessä poliittisesti arvioimisen käsite poliittisesti toimimiseen olennaisesti liittyväksi toimintatyyppiä havaitaan, että tietoverkoissa ja tällä hetkellä erityisesti Internetissä

esiintyvä ns. demokraattinen kansalaisuus on jokin muuta, kuin traditionaalisiin kollektiivisiin identiteetteihin pohjautuvat demokratiateoreettiset kansalaisuuskäsitykset olettavat. Verkossa toimivaa tietoyhteiskunnan reflektiivistä kansalaisuutta määrittää subjektiivinen tilannekohtainen arviointi siitä tyylistä ja tavasta, jonka mukaisesti toimijain esityksensä muotoilee.

Lopuksi: Normatiivisesta verkko-kansalaisuudesta verkkopolitiikan tyylien analysointiin

Tässä artikkelissa olen pyrkinyt esittämään tutkimuksellisen näkökulman, joka kansalaislähtöisen verkkopolitiikan arvioinnissa sijoittuu optimismitopistisen ja pessimismi-disutopian välimaastoon sekä avaa teoreettista perspektiiviä erityisesti verkossa erilaisia muoto-sisältöjä saavan poliittisen kansalaisosallistumisen suuntaan. Ensinnäkin tutkimuskirjallisuuteen vedoten olen halunnut tuoda esille, miten elektronisen demokratian tietoyhteiskuntahankkeet määrittyvät kansalaisuuden identiteetti- ja projektiksi. Kansalaisuuden identiteetti-konstruktioit ilmenevät pääsääntöisesti näissä hankkeissa diskursiivisina demokratiastrategioina, joiden avulla halutaan vaikuttaa yhteisöjen institutionaalisiin toimintakäytäntöihin niin, että ne tukisivat kansalaisten osallisuuskokemuksia. Hankkeisiin liittyy periaatteessa monia kannatettavia ajatuksia, kuten pyrkimykset osallistaa kansalaisia mukaan poliittisiin päätöksentekoprosesseihin sekä julkistaa verkossa erilaisia yhteiskunnallisia informaatiotodokumenteja.

Arvioni on kuitenkin, että kansalaisosallistumisen näkökulmasta elektronisen demokratian sovellukset on pääsääntöisesti tulkittava yhteisöllistä, hallinnon ja kansalaisten, poliittista suhdetta pönkittäviksi konstruktioiksi, joissa kansalaisuuden identiteettiä toimijuudet esiintyvät lähes väistämättä normatiivisen ja systeemisen, *top-down*-määrittelyn, näkökulmasta. Demokraattiset kansalaiskeskustelut ymmärretään tällöin vakaviksi deliberatioiksi yhteisistä asioista, jolloin on pyrittävä siihen, että argumentointi on harkitsevaa ja tietoa tuekseen etsivää mielipiteiden ilmaisua. Nämä demokratiateoreettiset määritelmät konstruivat sosiaalisen pääoman vahvistamiseen pyrkivän struktuurin, jossa yhteisöllisyyden edun vuoksi ristiriitaa aiheuttavat poliittiset konfliktit pyritään madaltamaan järkevässä deliberaatiossa, jolloin var-

muutta implikoivista tiedollisista argumenteista halutaan löytää ratkaisut yhteisöllisiin ongelmiin. On helppo nähdä, että tässä viitekehyksessä ei juurikaan tunnuta jättävän tilaa diskursiiviselle osallistumiselle, joka toimintatyyliään olisi poikkeuksellista, tyyli-intensiivistä normeista poikkeamista sekä asioiden uudelleen merkityksellistämistä, mikä merkitsisi uusien ongelmateemojen määrittelyä ja ratkaisuehdotusten esittämistä sekä kenties uusien tai muulla tavoin poikkeavien poliittisten toimintakeinojen hyödyntämistä (ks. Lappalainen 2002, 28, 165–174).

Toiseksi, tarkasteltaessa poliittista verkko-osallistumista ilmentäviä aineistoja voidaan tulla siihen johtopäätökseen, että vastoin verkkodemokraattisia yhteisöllisen politiikan oletuksia kansalaisten toimintatavat ja -tyylit irtautuvat varsin helposti konformistisista toimintalinjoista tietoverkoissa ja niiden rakenteistamisissa tiloissa. Tietoverkkoihin rakennetuilla poliittisilla näyttämöillä kansalaisten toimintaa luonnehtii siis vaihtoehtoisten, muutoshakuisten ja epähierarkisten poliittisten toimintatyylien hyödyntäminen tila- ja tilannekohtaisesti (ks. esim. Gurak ja Logie 2003, 31, 45; Meikle 2002, 175). Suhteessa demokratiateorian implikoimaan, instituutiosidonnaisesti määrittelyyn, järkevään tietopohjaiseen kansalaistoiminnan vaatimukseen voidaankin todeta, että poliittisessä konfliktitilanteessa kansalaiset argumentoivat ja esiintyvät performatiivisesti, jotta heidän normatiivinen näkemyksensä saisi huomiota ja se voisi asettua poliitiikan pelikentälle. Tietoargumentteja käytetään siis siinä tapauksessa, jos se arvioidaan performanssin kannalta hyödylliseksi ja käytännölliseksi. Poliittisessa kansalaistoiminnassa itse performanssi on keskeinen toiminta, jonka pohjalta arvioidaan, miten toimitaan ja argumentoidaan. (vrt. Rättilä 1999, 59–63.)

Kolmanneksi, tietoyhteiskunnan tietoverkoissa politiikoivien kansalaisten toimiin on hankalaa saada teoreettista tarttumapintaa soveltamalla demokratiateorioihin nojaavia normatiivisia, traditionaalisiin kollektiivisiin identiteetteihin perustuvia, kansalaisuuskäsityksiä, jotka kenties heuristisesti selittävät elektronisen demokratian käytäntöjä mutta kovin heiveröisesti kykenevät arvioimaan kansalaisten verkko-osallistumisen kontekstuaalisia poliittisia muoto-sisältöjä eli toimintatyyliä. Tästä syystä olen halunnut tässä artikkelissa esitellä poliittisen arvioinnin käsitteelle perustuvaa reflektiivisen kansalaisuuden ideaa, jonka avulla pys-

tytään valottamaan tarkemmin uuden tieto- ja viestintäteknologian kansalaislähtöistä poliittista hyödyntämistä. Verkoaktivismia itsessään pidetään jo nyt demokraattisen politiikan ”perustyylinä”, joka institutionaaliseen kansalaisosallistumisen vaali- ja äänestystoimista poiketen ilmenee ainutkertaisina, poikkeuksellisina ja kokeellisina sähköisen poliittisen toimijuuden ilmentyminä, joihin tietokonevälitteinen kommunikaatio on antanut motivoivia sykäyksiä (Margolis ja Resnick 2000, 17; Meikle 2002, 175; Lappalainen 2002, 192–193). Sähköisessä toimintaympäristössä reflektiivisen kansalaisuuden manifestoimat toimintatyylit voivat olla mitä intensiivisempiä, innovatiivisimpia sekä toiminnan temporaalisuutta hyödyntäviä kietoutuessaan poliittisen arvioinnin tyliulottuvuuteen, joka siis tarkoittaa poliittisten toimintatapojen ja niiden perustelemisen taitoa (ks. Lappalainen 2002, 112, 192–195).

Kansalaistoimijoiden reflektiivinen tietoverkkojen poliittinen hyödyntäminen havainnollistaa, miten itse asiassa Internetin ja demokratian suhdetta olisi pohdittava. Länsimaiset liberaalidemokratiat rakentavat jälkimodernissa elämismaailmassa demokrateoreettisiin näkemyksiin pohjautuvia tietoyhteiskuntaprojekteja, joiden avulla kansalaisia halutaan osallistaa demokraattisiin järjestelmiin. Käytännössä näyttää kuitenkin siltä, että elektroni-

sen demokratian konsensushakuisuuden ja tiedon keruu-intressien takia poliittisesti aktivoituneet kansalaiset ovat kiinnostuneempia toimintatiloista ja -ympäristöistä, jotka mahdollistavat tyli-intensiivisemmän poliittisen toiminnan ja aktiivisen poliittisen osallisuuden diskursiiviseen kamppailuun, jonka informaatioympäristöjä ja toimintatapoja ei ole ennalta strukturoitu (vrt. Meikle 2002, 99–105.)

Tutkittaessa kansalaisalaistoimintaa uusissa tietoverkoissa, erityisesti Internetissä, onkin tärkeää kiinnittää huomiota erilaisten kansalaisjärjestöjen ja -liikkeiden muuttuviin verkkotoimintatyyleihin, jotka vaikuttavat mielekkäiden poliittisten osallisuuksien muotoutumiseen monille aktiivisille kansalaistoimijuuksille (ks. esim. McCaughey ja Ayers 2003; Meikle 2002, 173–180). Tietokonevälitteisen kommunikaation, erityisesti Internetin, hyödyntämistä politiikan tekemisen välineenä ei voi enää vähätellä, kuten esim. Haukio ja Suojanen (2004, 128) ovat mielestäni tässä aikakauslehdessä tehneet väittäessään, että *Internetissä toimivat vaalikoneet ovat puolueiden kotisivujen ohella toistaiseksi konkreettisin osoitus Internetistä poliittisen toiminnan tapahtumapaikkana*. Verkolla on merkitystä, jonka verkkolukutaidottomat voivat vaikka todeta Helsingin Sanomista vilkaisemalla Tshetseenien Internetsivuista käytyä keskustelua.

LÄHTEET

- Anttiroiko, Ari-Veikko, Aro, Jari ja Karvonen, Erkki. 2000. Tietoyhteiskunnan oppihistorialliset lähtökohdat. Teoksessa Vuorensyrjä, Matti ja Savolainen, Reijo (toim.), *Tieto ja Tietoyhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus, 21–41.
- Arendt, Hannah. 1987 [1961]. *Between Past and Future – Eight Exercises in Political Thought*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Aro, Jari. 1997. Tietoyhteiskunta: epookkiteoriaa, retoriikka vai yhteiskuntateoriaa? Teoksessa Stachon, Kari (toim.), *Näkökulmia tietoyhteiskuntaan*. Tampere: Gaudeamus, 22–42.
- Bellamy, Christine. 2000. Modelling electronic democracy: towards democratic discourses for an information age. Teoksessa Hoff, Jens, Horrocks, Ivan ja Tops, Pieter (toim.), *Democratic Governance and New Technology. Technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*. London & New York: Routledge/ECPR Studies in European Political Science.
- Bellamy, Christine ja Taylor, John A. 1998. *Governing in the Information Age*. Buckingham, UK: Open University Press.
- Berndtson, Erkki. 1992. *Politiikka tieteenä. Johdatus valtio-opilliseen ajatteluun*. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Castells, Manuel. 2000. *The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol. 1. The Rise of The Network Society*. Second Edition. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel ja Pekka Himanen. 2001. *Suomen tietoyhteiskuntamalli*. Helsinki: WSOY-SITRA.
- Castells, Manuel ja Himanen, Pekka. 2002. *Information society and the welfare state: The Finnish model*. Oxford: Oxford University Press.
- Cronberg, Tarja. 2001. Tietoyhteiskunta kaikille! Tietoyhteiskunnan kolme käskyä. Teoksessa Uotinen, Johanna-Tuuva, Sari – Vehviläinen, Marja ja Knuuttila, Seppo (toim.) *Verkkojen kokijat paikallista tietoyhteiskuntaa tekemässä*. Saarijärvi: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura-Gummerus.
- Cronberg, Tarja. 1999. Pohjois-Karjala tietoyhteiskuntaan: Alueelliset toimijaverkot ja syrjäytymättömyyden rakentuminen. Teoksessa Eriksson ja Vehviläinen (toim.), *Tietoyhteiskunta seisakkeella*. Jyväskylä: SoPhi, 215–230.

- Crossley, Nick. 1996. *Intersubjectivity. The Fabric of Social Becoming*. London: Sage Publications.
- Dearnley, James ja Feather, John. 2001. *The Wired World. An introduction to the theory and practice of the information society*. London: Library Association Publishing.
- Eriksson, Päivi ja Vehviläinen, Marja. 1999. Teknologia, strategia ja paikalliset tulkinnat. Teoksessa Eriksson ja Vehviläinen (toim.), *Tietoyhteiskunta seisakkeella*. Jyväskylä: SoPhi, 7–26.
- Friedland, Lewis A. 1996. Electronic democracy and the new citizenship. *Media, Culture & Society* 18:2, 187–212.
- Forti, Simona. 1998. Judging Between History and Politics. *Finnish Yearbook of Political Thought 1998. Political Judgement*. Vol. 2. Publications of Social and Political Sciences and Philosophy 22. Jyväskylä: SoPhi 1998, 15–36.
- Surak, Laura J. ja Logie, John. 2003. Internet protests, from text to web. Teoksessa McCaughey, Martha ja Ayers, Michael D. (toim.), *Cyberactivism: Online Activism in Theory and Practice*. New York & London: Routledge.
- Haukio, Jenni ja Suojanen, Maria. 2004. Vaalikone poliittisena medianana. *Politiikka* 46:2, 128–136.
- Hill, Kevin A. ja Hughes, John E. 1998. *Cyberpolitics-Citizen Activism in the Age of the Internet*. People, Passions, and Power: Social Movements, Interest Organizations and the Political Process. Lanham, USA: Rowman & Littlefield Publishers.
- Hoff, Jens. 2000. Technology and social change. The path between technological determinism, social constructivism and new institutionalism. Teoksessa Hoff, Jens, Horrocks, Ivan ja Tops, Pieter (toim.), *Democratic Governance and New Technology. Technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*. London & New York: Routledge/ECPR Studies in European Political Science, 13–32.
- Hoff, Jens, Horrocks, Ivan ja Tops, Pieter. 2000a. Introduction: New technology and the ‘crises’ of democracy. Teoksessa Hoff, Jens, Horrocks, Ivan ja Tops, Pieter (toim.), *Democratic Governance and New Technology. Technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*. London & New York: Routledge/ECPR Studies in European Political Science, 1–10.
- Hoff, Jens, Horrocks, Ivan ja Tops, Pieter (toim.). 2000b. *Democratic Governance and New Technology. Technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*. London & New York: Routledge/ECPR Studies in European Political Science.
- Häyhtiö, Tapio. 2003. Citizen participation in administrative Internet online-forums, can the Internet improve democracy? *Alternative Futures and Popular Protest 2003*. Conference proceedings. Vol II. Manchester Metropolitan University.
- Häyriinen-Alestalo, Marja ja Pelkonen, Antti. 2004. Teknologia-politiikan näkymättömät kansalaiset. Teoksessa Lepola, Tarmo ja Honkanen Petri (toim.), *Innovaatiopolitiikka – Kenen hyväksi, keiden ehdoilla?*. Helsinki: Gaudeamus 177–193.
- Karvonen, Erkki. 2000. Elämmekö tieto- vai informaatioyhteiskunnassa? Teoksessa Vuorensyrjä, Matti ja Savolainen Reijo (toim.), *Tieto ja Tietoyhteiskunta*. Gaudeamus: Helsinki.
- Kotkavirta, Jussi. 1998. Observations on Arendt, Kant and the Autonomy of Political Judgement. *Finnish Yearbook of Political Thought 1998. Political Judgement*. Vol. 2. Publications of Social and Political Sciences and Philosophy 22. Jyväskylä: SoPhi 1998, 112–130.
- Lappalainen, Pertti. 2002. *Poliittisen tyylin taito*. Tampere: Vastapaino.
- Malina, Anna. 2003. E-Transforming democracy in the UK. Consideration of developments and suggestions for empirical research. *Communications* 28, 135–155.
- Mathews, Jessica T. 1997. Power Shift. *Foreign Affairs* 76:1, 50–66.
- Margolis, Michael ja Resnick, David. 2000. *Politics as Usual: The Cyberspace "Revolution"*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- McCaughey, Martha ja Ayers, Michael D. 2003. Introduction. Teoksessa McCaughey, Martha ja Ayers, Michael D. (toim.), *Cyberactivism: Online Activism in Theory and Practice*. New York & London: Routledge.
- Meikle, Graham. 2002. *Future active: media activism and the internet*. London: Routledge.
- Mouffe, Chantal. 1991. Democratic citizenship and the political community. Teoksessa Miami Theory Collective (toim.), *Community at loose ends*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 70–82.
- Männistö, Anssi. 1997. Ehjä, ekologinen informaatioaika? Teoksessa Stachon, Kari (toim.), *Näkökulmia tietoyhteiskuntaan*. Tampere: Gaudeamus, 68–88.
- Oksa, Jukka, Tuuva, Sari ja Uotinen, Johanna. 2004. Kansalaisuus sosiaalisen innovaation lähteenä. Teoksessa Lepola, Tarmo ja Honkanen Petri (toim.), *Innovaatiopolitiikka – Kenen hyväksi, keiden ehdoilla?*. Helsinki: Gaudeamus 202–214.
- Palonen, Kari. 1998. Judging Politics – A Temporal Perspective. *Finnish Yearbook of Political Thought 1998. Political Judgement*. Vol. 2. Publications of Social and Political Sciences and Philosophy 22. Jyväskylä: SoPhi 1998, 5–11.
- Parvikko, Tuija. 1998. Hannah Arendt as Judge. A Conscious Pariah in Jerusalem. *Finnish Yearbook of Political Thought 1998. Political Judgement*. Vol. 2. Publications of Social and Political Sciences and Philosophy 22. Jyväskylä: SoPhi 1998, 37–57.
- Peltonen, Lasse. 2002. ”Sotkuinen demokratia” ja Tampere-foorumi – talkootoimintaa julkisen tilan puolesta. *Kunnallistieteellinen aikauskirja* 2/02, 168–183.
- Pietilä, Veikko. 2002. Verkkokeskustelualueet – deliberatiivista julkisuuttako? *Politiikka* 44:4, 343–354.
- Ridell, Seija. 2002. The web as a Space for Local Agency. *Communications* 27, 147–169.
- Ross, Alf. 1951. *Miksi demokratia?* Helsinki: Tammi.
- Rättilä, Tiina. 1999. Kaksi näkökulmaa poliittiseen osallistumiseen: performatiivinen politiikka rationaalisen tyylin haastajana. Teoksessa Lappalainen, Pertti (toim.), *Tylykstä kansalaisaktiivisuutta*. Tampere: Tampereen yliopisto, politiikan tutkimuksen laitos. Julkaisuja 11/1999.
- Sassi, Sinikka. 2002. Kulttuurin identiteetti ja osallisuus. Teoksessa Bäcklund, Pia, Häkli, Jouni ja Schulman, Harry (toim.), *Osalliset ja osajat. Kansalaiset kaupungin*

- suunnittelussa*. Gaudeamus: Helsinki, 58–74.
- Schalken, Kees. 2000. Virtual communities – New public spheres on the internet? Teoksessa Hoff, Jens, Horrocks, Ivan ja Tops, Pieter (toim.), *Democratic Governance and New Technology – Technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*. London & New York: Routledge/ECPR Studies in European Political Science, 153–170.
- Smith, Peter J. ja Smythe, Elizabeth. 2004. Globalization, Citizenship and New Information Technologies: From the MAI to Seattle. Teoksessa Mälkiä, Matti, Anttiroiko Ari-Veikko ja Savolainen, Reijo (toim.), *eTransformation in Governance: New Directions in Government and Politics*. Hershey etc.: Idea Group Publishing, 272–307.
- Tops, Pieter, Horrocks Ivan ja Jens Hoff. 2000. New technology and democratic renewal: the evidence assessed. Teoksessa Hoff, Jens, Horrocks, Ivan ja Tops, Pieter (2000b) (toim.), *Democratic Governance and New Technology. Technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*. London & New York: Routledge/ECPR Studies in European Political Science.
- Tsagarousianou, Roza. 1999. Electronic democracy: Rhetoric and Reality. *Communications* 24,189–208.
- Tuuva Sari. 2000. Paikallisuus. Teoksessa Uotinen, Johanna, Tuuva, Sari, Vehviläinen, Marja ja Knuuttila Seppo (toim.), *Verkköjen kokijat paikallista tietoyhteiskuntaa tekemässä*. Saarijärvi: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura-Gummerus, 37–40.
- Van Dijk, Jan. 2000. Models of Democracy and Concepts of Communication. Teoksessa K. L. Hacker ja J. v. Dijk, *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 30–53.
- Vehviläinen, Marja. 2001. Paikallista tietoyhteiskuntaa tekemässä. Teoksessa Uotinen, Johanna, Tuuva, Sari, Vehviläinen, Marja ja Knuuttila Seppo (toim.), *Verkköjen kokijat paikallista tietoyhteiskuntaa tekemässä*. Saarijärvi: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura-Gummerus.
- Webster, Frank. 1995. *Theories of the Information Society*. London: Routledge.
- Wilhelm, Anthony G. 2000. *Democracy in the Digital Age: Challenges to Political Life in Cyberspace*. New York: Routledge.
- Young, David. 2003. Discourses on Communication Technologies in Canadian and European Broadcasting Policy Debates. *European Journal of Communication* 18:2, 209–240.

Internet-dokumentit:

- eMinnesota*-portaali. Luettu 30.10.2004. <URL:<http://www.e-democracy.org/>>.
- Hagen, Martin. 1997. A Typology of Electronic Democracy. Päivätty maaliskuu 1997. <URL:http://www.uni-giessen.de/fb03/vinci/labore/netz/hag_en.htm>.
- Tampereen kaupungin *Osallistuminen*-portaali. Luettu 30.10.2004. <URL:<http://www.tampere.fi/osallistu/index.htm>>.
- EU:n komission *Have Your Say*-portaali. Luettu 30.10.2004. <URL:<http://europa.eu.int/yourvoice/index.htm>>.
- Scottish Executive Online*. Luettu 30.10.2004. <URL:<http://www.scotland.gov.uk/topics/?pageid=1>>.